

**«ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԱՅՔ, ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹ,
ԳԱՎԱՆԱՆՔ» (22-24 հունիսի, 2016)
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻՑ**

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՄԱՍԻՆ

Մեծ Հայքի տասնչորսերորդ աշխարհը՝ Տայքը, պատմական երկարատև ուղի է անցել և մշակութային հարուստ ժառանգություն թողել: Սակայն վերջին մոտ մեկ դարի ընթացքում հայ գիտական միտքը գրեթե շրջանցել է այն: Որոշ ուսումնասիրություններ են արվել Տայքի պատմության ոլորտում, իսկ արվեստի և մշակույթի տեսակետից՝ հրատարակվել է միայն Տիրան Մարությանի «Խորագույն Հայք» (1978) աշխատությունը: Հայտնի է, որ Տայքում դեռևս Մամիկոնյանների կառավարման շրջանից տարածված էր քաղկեզոնականությունը: Թերևս դա էր պատճառը, որ նահանգի պատմությունն ու մշակույթը համարվեց ուշադրության և գնահատման չեն արժանացել հայ պատմագիտության մեջ, ինչը խոչընդոտ է հանդիսանում մեր ժամանակներում նոր ուսումնասիրությունների համար: Միևնույն ժամանակ, Խորհրդային Միության և Թուրքիայի հարաբերություններով պայմանավորված՝ նախկինում հնարավոր չէր այցելել Տայք և հուշարձաններն ի մոտո ուսումնասիրել:

Վերջին շրջանում Տայքի հանդեպ մեծացել է վրաց ուսումնասիրողների ուշադրությունը, որոնք, Տայք և Կղարջը նահանգներին տալով Տառ-Կլարջեթի պայմանական անվանումը, Վրաստանում կազմակերպել են «Տառ-Կլարջեթի» խորագրով միջազգային չորս գիտաժողով (2010-2016)՝ հայ մասնակիցների խիստ սահմանափակ թվով:

Վաղուց հասունացել էր Հայաստանում ևս Տայքին նվիրված ծավալուն ուսումնասիրություններ իրականացնելու անհրաժեշտությունը: Այդ ուղղությամբ առաջին քայլը 2016 թվականի հունիսի 22-24-ին Մաշտոցյան Մատենադարանում կայացած «Պատմական Տայք. Պատմություն, մշակույթ, դավանաբանություն» միջազգային գիտաժողովն էր՝ կազմակերպված Մատենադարանի, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի և Բյուզանդագիտության հայկական ազգային կոմիտեի նախաձեռնությամբ: Հունիսի 22-ին Մատենադարանի տնօրեն, գիտաժողովի կազմկոմիտեի նախագահ Հրաչյա Թամրազյանը և կազմկոմիտեի անդամներ՝ Օքսֆորդի համալսարանի պրոֆեսոր Թեո Մաարտըն վան Լինտը, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանն ու Մատենադարանի Հին բնագրերի ուսումնասիրության բաժնի վարիչ Էռնա Մանեա Շիրինյանն իրենց ողջունելու շնորհիվ անդրադարձան Տայքի պատմության ուսում-

նասիրման հիմնահարցերին, նշեցին վերջինիս դերն Այսրկովկասի, ինչպես նաև Բյուզանդիայի պատմության համար:

Գիտաժողովում շոշափվեցին Տալթի պատմությանը, մշակույթին և դավանաբանությանը առնչվող բազմաթիվ հարցեր, որոնք ուղեկցվեցին բուռն քննարկումներով:

Տալթի հնագույն շրջանի վերաբերյալ հնչեցին հետևյալ զեկուցումները՝ «Տալթը մ.թ.ա. II-I հազարակմյակներում» (Արմեն Պետրոսյան), «Ատրպետը և Տալթի վիշապաքարերի խնդիրը» (Արսեն Բոբոխյան):

Նահանգի պատմությանը նվիրված ելույթներն ընդգրկում էին միջնադարի բոլոր փուլերը՝ «Հայ-բյուզանդական Ռեկոնկիստային գործիչները Փոքր Ասիայում (X-XI դդ.): Տալթի ազնվականությունը» (Վիադա Հարությունովա-Ֆիդանյան, ՌԴ), «Թ. դարի «չկայացած» Հայոց կաթողիկոս Սահակ Մուռտ Տալեցին և նրա կանոնախումբը «Կանոնագիրք Հայոց»-ի դասական խմբագրության մեջ» (Ալեքսան Հակոբյան), ««Իբեններ» XI դարի բյուզանդական գավառական ազնվականության կազմում» (Վալերի Ստեպանենկո, ՌԴ), «Մամիկոնյանները և Բագրատունիները Տալթում» (Արման Եղիազարյան), «Բագրատունիների հաստատումը Տալթում» (Լիանա Նազարյան), «Տալթի և հարակից գավառների հայությունը Ղրիմում XIV-XV դդ.» (Տաթևիկ Սարգսյան, Ղրիմ), «Տալթի կենտրոնական և արևելյան գավառների ազգային կազմը XVI դարում (ըստ «Գյուրջիստանի վիլայեթի ընդարձակ հարկացուցակի»)» (Գեղամ Բադալյան), «Թորթումի գավառի վարչաժողովրդագրական պատկերը (XVI դար- XVII դարի առաջին կես)» (Արկադի Ակոպով):

Բազմազանությամբ առանձնացան ճարտարապետությանն ու արվեստին վերաբերող ելույթները՝ «Կաթողիկոս Ներսես Տալեցին որպես Աստծո տաճարի նոր տիպաբանական կերպարի հեղինակ» (Նազենի Ղարիբյան), «Երուսաղեմի Հարություն տաճարը և Տալթի ճարտարապետության նմանօրինակ կառույցները» (Ելենա Լավրենտևա, ՌԴ), «Բանակի տաճարի վարպետների նշանների հայտնաբերումը և նախնական հետազոտությունը» (Դավիթ Նահատակյան), «Տալթ/Տառ. նոր էջ միջնադարյան ճարտարապետության մեջ» (Պատրիկ Տոնապետյան, Ֆրանսիա), «Տալթի միջնադարյան տաճարները և նրանց տեղը Հայաստանի և Վրաստանի ճարտարապետական ավանդույթներում» (Արմեն Ղազարյան, ՌԴ), «Միջնադարյան եկեղեցիները Տալթում (Տալթ-Կղարջք) և դրանց աղբյուրները բյուզանդական ճարտարապետության հետ» (Իոաննա Ստուֆի-Պուլիմենու, Հունաստան), «Անիի, Բյուզանդիայի և Բալկանների IX-XI դարերի կենտրոնագմբեթ բազմախորան կառույցները. համեմատական վերլուծություն» (Սվետլանա Մալցևա, ՌԴ), «Տալթի X-XI դդ. եկեղեցական կառույցների արտաքին հարդարման առանձնահատկությունները» (Եկատերինա Սմիռնովա, ՌԴ), «Տալթի և Անիի եկեղեցիների քանդակային հարդարանքի տարրերը. զեղարվեստական ընդհանրությունները և առանձնահատկությունները» (Դիանա

Գրիգորյան), «Հյուսածո խաչաքանդակները Տալքի X-XI դդ. հուշարձանների հարդարանքում» (Արփինե Ասրյան), «Խախու վանքի գլխավոր եկեղեցու մուտքի քանդակային հարդարանքը» (Զարուհի Հակոբյան), «Կենդանուն ճանկող արծվի պատկերը Տալքի եկեղեցիների քանդակային հարդարանքում» (Եկատերինա Լոշկարեա, ՌԴ), «Էշխանի տաճարի որմնանկարները և X-XI դդ. բյուզանդական արվեստը» (Աննա Զախարովա, ՌԴ), «Տեսիլքների պատկերները Տալք նահանգում» (Մարիա Ռաֆայելա Մեննա, Իտալիա), «Եկեղեցաբանական թեմաները Տալք-Կղարջի խորանի որմնանկարներում և նրանց զարգացումը Այսրկովկասի XI-XIII դարի սկզբի հուշարձաններում» (Աննա Մակարովա, ՌԴ), «Արգվինի և Արտանուշի հայերի ավանդական մշակույթը (ՌԱԹ-ում գտնվող Պ. Ֆլորենսկու հավաքածուի հիման վրա)» (Լուսինե Ղուլչյան, ՌԴ):

Հնչեցին բնագրագիտությանը նվիրված ելույթներ՝ «Արդյո՞ք Տալքում հայերենից է թարգմանվել Ղունկիանոսի վրացերեն վկայաբանությունը» (Բերնար Ուտիե, Ֆրանսիա), «Մաշտոցյան Մատենադարանի 6200 ձեռագրի բնագրային պատկանելությունը» (Ալբերտ տեն Կատե, Հոլանդիա), «Տալքի Մամրվան երկրում 1665 թվականին ստեղծված ժապավենաձև հմայիլը» (Դավիթ Ղազարյան):

Ներկայացվեցին ելույթներ նվիրված միջնադարյան երաժշտությանը՝ «Ներսես Տալեցի կաթողիկոսը և հայ հոգևոր երգարվեստը» (Աննա Արևշատյան), կրոնա-եկեղեցական խնդիրներին՝ «Տալքը Հայոց եկեղեցու նվիրապետական համակարգում» (Ազատ Բոգոյան), «Հայերի ներկայությունը Ս. Աթոս լեռան վրա» (Գևորգ Ղազարյան, Հունաստան), «Ուղղափառության խնդիրը. Տալքի եպիսկոպոսությունները հայերի և իբերների միջև» (Բոաննիս Պանայոտոպուլոս, Հունաստան), «Ս. Նինոյի պաշտամունքը Տալք-Կղարջ տարածաշրջանի կնոջ դերի ուսումնասիրության համատեքստում» (Կոռնելիա Հոռն, Գերմանիա), դրամագիտությանը՝ «Դրամաշրջանառությունը Բագրատունիների դարաշրջանի հայկական իշխանապետություններում (750-1064): Մեկ անգամ ևս Դավիթ Կյուրապաղատի դրամի շուրջ» (Ալեքսանդր Հակոբյան, ՌԴ):

Զեկույցներ եղան նաև Տալքի պատմության ուսումնասիրության վերաբերյալ՝ «Դիտարկումներ Ն.Մառի՝ «Արքաուն. Քրիստոնյաների մոնղոլերեն անվանումը հայ քաղկեդոնականների խնդրի առնչությամբ» հոդվածի վերաբերյալ» (Էռնա Մանեա Շիրինյան), «Տալքի ճարտարապետության պատմության ուսումնասիրությունը և խորհրդային գրաքննությունը» (Հարություն Մարության), «Տալքի հուշարձանների այժմյան վիճակը» (Զավեն Սարգսյան՝ ճամփորդական լուսանկարների ցուցադրությամբ):

Գիտաժողովին մասնակցության հայտ էին ներկայացրել վրացի գիտնականներ Նինո Քավթարիան («Խորանների հարդարանքը XI դարի վրացական, հայկական և բյուզանդական ձեռագրերում (Մեստիայի Ավետարանի օրինա-

կով)» և էկա Դուլաշվիլին («Բյուզանդական շարականների հին վրացերեն թարգմանություններն ըստ Տաթի Շարակնոցի»), սակայն նրանք չներկայացան:

Գիտաժողովի առիթով հրատարակվել է ուղղափառ (քաղկեդոնադավան) հայերին նվիրված հիմնաքարային աշխատություններից մեկի՝ Նիկողայոս Մառի «Արքաուն», Քրիստոնյաների մոնղոլերեն անվանումը հայ քաղկեդոնականների խնդրի առնչությամբ» (*Византийский временник*, т.12, 667, 1-2, 1905, сс. 1-68) ուսերեն մեծածավալ հոդվածի հայերեն և ֆրանսերեն թարգմանությունը (Երևան, 2016):

Ներկայումս հրատարակման է պատրաստվում գիտաժողովի նյութերի ժողովածուն: Հեռանկարում ծրագրվում են թեմային նվիրված նոր գիտաժողովներ, ինչը հնարավորություն կտա ավելի ամուր հիմքերի վրա դնել Տաթի և առհասարակ հայ քաղկեդոնականների պատմության և մշակույթի ուսումնասիրությունը:

Գիտաժողովի կազմակերպումը և իրականացումը անհնար կլինեի առանց աջակիցների՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Բ-ի, ՀՀ ԿԳՆ Գիտության պետական կոմիտեի, «Հայագիտական հետազոտությունների ազգային ընկերության»՝ «Վարդանանց ասպետներ»-ի հետ համակառավարվող կազմակերպության (*The National Association for Armenian Studies and Research-NAASR, the “Knights of Vartan” Fund for Armenian Studies, jointly administered with NAASR*), ինչի համար հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունը:

Ստորև ներկայացվում է Տաթին նվիրված գիտաժողովի նյութերից մի փոքր ընտրանի:

Արփինե Ասրյան